

CHARLOTTA WOLFF

Johan Fredrik Aminoff

Gustavian i två riken

Förlagsaktiebolaget Otava, Helsingfors

Innehåll

I Inledning	7
II Adolf Fredriks page	17
En ingermanländsk släkt rotar sig i Nyland	19
Ett landskap av gods och bruk	24
Som page i Stockholm	30
Hovet som formativ miljö	36
III En ung gunstling	45
Statsvälvingen	45
Karriären tar fart	50
En ung man initieras	60
På känslornas stormiga hav	68
Avund och förtal	75
IV Krigslycka och hjärtesorger	81
Familjesorger	84
Kungens krigsäventyr	93
Myteri	100
Aminoff och hertig Carl	106
Okloka engagemang	109
Frihet, framgång, nytt äktenskap	119
Politiken polariseras	124
V Mardrömmar	133
Gustav III:s politiska testamente	135
Maktkampen börjar	142
Den Armfeltska konspirationen	149
Aminoff lämnar Stockholm	153
Högmålsprocessen	160
I fängelset	165

Flyktförsöket	170
Befrielsen	174
VI En efterlängtd familj	179
Drömmen om Rilax	182
Upprättelse	187
Ett lyckligt äktenskap	190
Drömmen förverkligas	196
Estetiska tidsfördriv	199
Vännerna möts i Wien	203
Orosmoln	211
VII Svensk blir rysk	217
Ett förtvivlat krig	217
Den fåfänga heroismen	224
Aminoff får kritik	230
Lantdag och fred	235
Aminoff för officerarnas talan	237
Att "blifva ryss"	242
VIII En olustig statsman	247
Nya uppdrag i storfurstendömet	247
Privatman än en tid	253
Vicekanslern	258
Gustavianen	263
Tack	275
Referenser	277
Källor	304
Personregister	318

I

Inledning

Det sena 1700-talet och tidiga 1800-talet är i världshistorien en period av omfattande politiska och kulturella brytningar, som för Finlands del sammanfaller med slutet på den svenska tiden. Det sista halvsekle som Finland hörde till Sverige var en period av betydelse för landet: finska riksdagsmän, författare och lärda nådde synlighet i den svenska offentligheten, näringslivets upphjälpande diskuterades ingående och nya städer grundades. Samtidigt utvecklades det andliga livet, inte minst i Åbo där Finlands första tidning *Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo* började utkomma år 1771. I takt med att ståndscirkuleringen ökade, den tidigare så starka högadelns politiska inflytande minskade och hovlivet i någon mån demokratiserades under Gustav III:s tid, trädde nya figurer fram. Många av dem var födda och uppvuxna i Finland. Till dem hörde även kungagunstlingen, militären och ämbetsmannen Johan Fredrik Aminoff (1756–1842).

Aminoff är för eftervärlden känd i första hand som en av ”de tre gustavianerna”, officerarna som stod Gustav III nära och som efter hans död anklagades för delaktighet i den så kallade Armfeltiska konspirationen mot förmyndarregeringen. De andra var Gustaf Mauritz Armfelt (1757–1814) och Johan Albert (Albrecht) Ehrenström (1762–1847), av vilka Armfelt klart har överglänst de två andra i eftermäle. Alla tre var födda i Finland, och alla tre valde efter 1809 att inte bosätta sig i Karl XIII:s och Bernadottes stympade Sverige. De fortsatte hellre sin karriär i det under Ryssland lydande storfurstendömet, där de kom att gynnas av Alexander I. Även om höjd-

punkten på deras offentliga karriärer nåddes här, i Ryssland och i Finland efter dess separation från Sverige, präglades de alla av det svenska 1700-talets ideal och estetiska tänkande, vilket kom till synes i deras arbeten och nöjen. Som personligheter och människor var ”de tre gustavianerna” alla fullständigt olika varandra, och de förtjänar därför att undersökas på egna villkor och inte bara som en triad av ödesbröder.

Johan Fredrik Aminoff och hans generation var födda i mitten av 1700-talet och kom att genomleva det epokskifte som franska revolutionen och Napoleontiden innebar, med övergången från den europeiska *ancien régime* och dess traditionella hovsamhälle med sin hederskodex till det tidiga 1800-talets i allt högre grad borgerliga och kapitalistiska samhälle. Som mental brytningstid är perioden relevant: årtionden av demografisk och ekonomisk tillväxt samt filosofisk framstegstro bröts av samhällseliga omstörtningar och politiska kriser, som till en del överraskade de samtida och utmanade de traditionella sätten att tänka. Ur revolutionerna föddes början till det som historikerna senare beskrivit som det ”moderna” samhället. Moderniteten som begrepp bygger på idén om förändring, på ett upplevt främmandskap inför antingen det förflutna eller inför nutiden och på en kontrast mellan dessa. Levnadsbanor som sträcker sig över betydande historiska brytningsperioder är därför av särskilt intresse för den moderna läsaren, som kan identifiera sig med många av de utmaningar vi förknippar med förändring och kris.¹

Till följd av Napoleonkrigen, kejsarmötet i Tilsit 1807 och det för Sverige så snöpliga finska kriget 1808–1809 inkorporerades efter freden i Fredrikshamn hela Finland öster om Muonio- och Torneälven och Ålands hav i det ryska imperiet. Ryssland hade under 1700-talet allt tydligare trätt in på de europeiska stormakternas scen och framstod nu som en makt på uppgående, i motsats till Sverige som lidit nederlag och nyss genomgått en revolution. Liksom i allmänhet var fallet i det tidigmoderna Europa då nya områden erövrades fick Finland behålla sin tidigare lagstiftning och de svenska grundlagarna, sina gamla institutioner inklusive det svenska rättsväsendet, sin religion och sina språk. Det finska storfurstendömet var för Ryssland en betydande utvidgning av territoriet nordväst om S:t

Petersburg. Längre fanns det inte någon större orsak för de ryska makthavarna att hämma dess samhällsutveckling eller ingripa i dess relativa självstyre. Att denna process framskred på ett för undersåtarna acceptabelt sätt kan förklaras genom dels de statliga institutionernas styrka, dels de högre ståndens begreppsvärld och parallella lojaliteter som möjliggjorde snabba förskjutningar. Efter revolutionstidens spänningar och kriget mellan Sverige och Ryssland byggdes ett nytt och litet annorlunda finskt samhälle på den grund av svensk förvaltningskultur som fanns kvar.

Banden mellan Finland och resten av Sverige hade varit starka och naturliga. Med tanke på denna under 1700-talet ökade närhet blev separationen år 1809 en paradoxal tragedi, som i många avseenden slutade någorlunda lyckligt just tack vare de starka och trygga politiska självbilder och föreställningar som skapats under den svenska tiden. Det alexandriska Finland, där arvet från den gustavianska epoken inom lagstiftning och politisk kultur av geopolitiska skäl levde kvar betydligt längre än i Sverige, var i många avseenden en kulturell fortsättning på det sena 1700-talet och dess upplysta envælde. Detta är kanske också en delförklaring till varför uppfattningarna om Gustav III och hans samtida under 1800- och 1900-talen i Finland i allmänhet varit mer vördnadsfulla än i Sverige. Det var dock inte bara lagar och institutioner som överlevde, utan också människorna, deras kunskaper och erfarenheter. Samma personer som gjort karriär under Gustav III eller verkat som ämbetsmän eller sakkunniga i det svenska Finland intog nu framskjutna poster i storfurstendömet, från universitet till centralförvaltning och hov. De spelade också en betydande roll då det gällde att ta vara på de möjligheter som öppnade sig i och med Finlands anknytning till det stora imperiet och dess militära intressen.

Autonomins tid (1809–1917) i Finlands historia har länge varit ett givet föremål för historikernas uppmärksamhet. Den senare delen av perioden och frågan om hur förhållandet mellan Ryssland och Finland utvecklades har ständigt intresserat forskningen om Finlands statliga identitet och dess uppkomst. Däremot fick de första årtiondena av 1800-talet, tiden före ”Finlands imperiella decennier”, som Max Engman kallat tiden 1830–1890, länge

mindre synlighet i historieskrivningen och historieundervisningen, där de brukade framställas som en stillsam tid innan det ekonomiska och politiska livet tog fart.² I själva verket var det en period då många av förutsättningarna skapades för ett modernt statligt liv, för det Finland som under senare delen av 1800-talet framstod som ett organiserat samhälle med en uppfattning om sin egen politiska existens. Sedan 2000-talets början har dock flera nya verk utkommit, som belyst 1810- och 1820-talets Finland ur idé- och kulturhistoriska perspektiv.³

Den ökade uppmärksamheten för Sveriges och Finlands gemensamma förflutna har under de senaste decennierna medfört en förnyelse i synen på tiden mellan Gustav III och Alexander I respektive Karl XIV Johan. Forskare med social- och kulturhistorisk infallsvinkel har lyft fram de starka kontinuiteterna mellan 1700-talets historia och samhällslivet i Finland under 1800-talets första decennier. I detta avseende har särskilt högreståndsfamiljernas, det vill säga adels-, officers- och ämbetsmannasläkternas, anpassning till den nya situationen betonats. Särskilt intressanta är här de ledande samhällsskiktens lojaliteter och lojalitetsförskjutningar. Forskningen om övergången till ryskt styre har också pekat på framstående individers betydelse för skapandet av det nya kejsarliga Finland, på såväl den politiska som den kulturella arenan. Denna arena var dock relativt begränsad, och det var slutligen en rätt liten mängd personer som kunde räkna sig till den absoluta politisk-administrativa eliten i Finland åren efter 1809. Ett särdrag värt att komma ihåg i detta sammanhang är att de centrala organen för Finlands förvaltning och kulturella daning, det vill säga biskopssätet, universitetet, hovrätten och senaten, under de första åren fanns i Åbo och inte i det då ännu betydligt mindre Helsingfors, som blev huvudstad 1812. Därefter flyttade först senaten och efter Åbo brand 1827 även universitetet dit.⁴

Samtidigt som forskningens intresse för denna epok har ökat har den historiska biografins popularitet och marknadsandel ständigt vuxit sedan slutet av 1980-talet och de mikro- och kulturhistoriskt orienterade ”nya historiernas” genombrott.⁵ Personhistorien som metod och genre erbjuder ett mänskligt titthål, där upplevelser och känslor ur det förgångna träder fram som levande och nära. Sedan slutet av 1990-talet har det utkommit flera populärveten-

skapliga levnadsteckningar över såväl sympatiska som kontroversiella personligheter tillhörande Aminoffs generation. Många av dessa hade anknytning till både det svenska hovet och Finland eller en direkt roll i de händelseförlopp som ledde till att Finland införlivades i det ryska imperiet. Bland dessa populärhistoriska biografier kan man notera Stig Ramels levnadsteckning över Gustaf Mauritz Armfelt, vars exceptionella karriär fascinerat såväl de samtida som eftervärlden och har inspirerat både författare och dramaturger. Vid sidan om Ramels vid tiden för utgivningen mycket uppmärksammad bok, som översatts till både finska och franska, har det skrivits snarlika levnadsteckningar över andra samtida män, såsom Curt von Stedingk (1746–1837) eller Göran Magnus Sprengtporten (1740–1819), för att inte tala om Axel von Fersen d.y. (1755–1810). Särskilt Fersens levnadshistoria har fångat läsare i Sverige, Finland och världen ända sedan Alma Söderhjelm – den första kvinnliga professorn i Finland oavsett vetenskapsgren – publicerade omfattande verk om honom på 1920- och 1930-talen.⁶ Ett nytt verk över en av Aminoffs samtida och bekanta i Finland är Kristiina Kalleinens levnadsteckning över ministerstatssekreteraren Robert Henrik Rehbinder (1777–1841). Den kan ses som ett uttryck för det växande intresset för det tidiga 1800-talet i finsk historieforskning under 2010-talet.⁷

Över Johan Fredrik Aminoff hade det dock inte utkommit någon egentlig biografi före denna bok, såvida inte Carl von Bonsdorffs *Statsmän och dignitärer*, som i mångt och mycket behandlar Aminoffs tid i kommittén för finska ärenden, räknas som en sådan.⁸ Tidigare forskning om Aminoff har överlag främst intresserat sig för tiden från 1788 framåt, då Aminoff nådde betydande militära och samhällliga positioner. Torsten Hartmans trippelbiografi från 1899 över Armfelt, Aminoff och Ehrenström var länge den enda mer omfattande levnadsteckning som utgivits i bokformat över Johan Fredrik Aminoff. Liksom Bonsdorffs Armfeltbiografi, där Aminoff förekommer titt som tätt, fokuserar Hartmans arbete på den sengustavianska tiden, från Gustav III:s ryska krig till den så kallade Armfeltiska konspirationen efter kungens död och slutligen finska kriget med dess ryska postludium. Det är i första hand officeren och statsmannen Aminoff som Hartman lyfter fram, medan den unge Aminoff och de stigar som förde honom till hovet lämnats

mer eller mindre utforskade, kanske delvis på grund av att mängden källor är mindre för de första årtiondena i hans liv.⁹

Aminoffs öde har i många avseenden blivit sammantvinnat med vännen och rivalen Armfelt, vars politiska ambitioner ledde till att också Aminoff satt fängslad i över två år. Även inom äldre forskning har Aminoff framträtt snarast som en gunstling i Armfelts skugga. Med undantag för Bonsdorffs *Statsmän och dignitärer*, som är förhållandevis kritisk mot Aminoff, är dessa äldre verk mer eller mindre apologetiska, och rollen som kunga- och kejsartrogen gammal gustavian har fått dominera. Såväl Hartmans trippelbiografi som Elof Tegnérns levnadsteckning över Armfelt från 1893–1894 tar tydligt ställning för gustavianerna. Detsamma gäller i viss mån även Stig Ramels Armfeltbiografi, som lyfter fram Armfelt som en ärad finländsk ”statsgrundare” och som kan ses som en del av omvärderingen av den tidiga kejsartiden i Finlands historia kring sekelskiftet 2000. Också hos Ramel framstår emellertid rojalisterna som offer för den aningen karikerade Reuterholms tyranni medan Armfelts mer betänkliga sidor förbigås, inklusive hans långt från oproblematiska förhållande till vännerna Ehrenström och Aminoff.¹⁰

Till de övriga befintliga texterna om uttryckligen Johan Fredrik Aminoff hör lokal-, person- och kulturhistoriska artiklar, även dessa med fokus på perioden efter Gustav III:s död. Bilden av militären och politikern balanseras i viss mån av de ögonblicksbilder och nyanserade skildringar av den Aminoffska släktkretsen som framträder i lokalhistorien, exempelvis i Kim Björklunds historik över Rilax gård från 2020 eller Riitta Koskinens verk om Saaris gård. Aminoff förekommer också rätt ofta i den nyare forskningen om Finland och Ryssland på 1810- och 1820-talen.¹¹

Hartmans biografi, som utnyttjats också i denna bok, utkom i Helsingfors år 1899, samma år som februarimanifestet varmed den så kallade första förtrycksperioden inleddes under Nikolaj II. Den tidens finländska politiska kontext, präglad av konstitutionella frågor, syns också i verket som en kritisk granskning av Aminoffs attityd i samband med frågan om grundlagsjustering och lantdag på 1820-talet. Kontexten syns också i framställningen av Aminoffs underdåniga förhållande till den kejsarliga övermakten även efter

att Alexander I övergav sin ungdoms idealism, ett förhållande som kan ha påverkat bilden av Aminoff under senare delen av 1800-talet.¹² Även om de liberala experiment som kan ha tilltalat Aminoffs levnadstecknare på 1890-talet tog slut bör man dock inte missta Nikolaj I för Nikolaj II. I denna bok är det inte heller så mycket Aminoffs senare karriär som ämbetsman i det autonoma storfurstendömet Finland som är av särskilt intresse, utan hans betydligt mindre utforskade ungdomstid vid det gustavianska hovet samt den kontinuitet av gustavianska affiniteter som kom att styra hans och många andras liv och beslut långt in på 1800-talet.

Allmänhetens fascination för den gustavianska epok som betydde så mycket för bland annat kulturlivets utveckling i Sverige inklusive Finland har varit relativt beständig sedan det sena 1700-talet blev en trend i populärkulturen i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet. Både ute i världen och i Norden har 1700-talet som forskningsobjekt samtidigt rönt ett ökat intresse efter att historievetenskaperna i allt högre grad börjat omfamna också kulturella, materiella och identitetsmässiga aspekter av det förflutna. Också synen på Gustav III och hans omgivning har under senare år nyanserats. I stället för att som tidigare söka förklaringar till kungens politik genom att ta fasta på udda drag i hans personlighet har forskningen på 2000-talet undersökt de sociala och kulturella praktikerna vid hovet, den politiska kulturen och de intellektuella eller ideologiska förebilderna och nätverken.¹³

Om 1700-talets högreståndskultur och estetik i dag framstår som tilltalande föremål för historiska studier så är det dock inte så mycket av nostalgiska eller ”retro-utopistiska” skäl,¹⁴ utan för att kontrasten mellan natur och funktionalitet, det oskuldsfullt pastorala och det urbant mondäna, balansen mellan den rofyllda klassicismen och det grova praktiska arbetet, fascinerar oss i en tid av uppbrott. Mycket kvarstår dock att undersöka. Exempelvis förmyndarregimen under hertig Carl (1792–1796) och dess i historieskrivningen dåliga rykte kunde förtjäna ny belysning. Också forskningen om de finländska officerarna kring Gustav III och deras nätverk har varit sparsam, trots att det inte råder någon brist på material. Johan Fredrik Aminoff hör självfallet också till denna krets.¹⁵

I dag kan man inom historieforskningen alltså urskilja tre breda tematiska spår som alla är relevanta med tanke på vår förståelse av Aminoff: den biografiska traditionen, den mångsidiga kulturhistoriska forskningen om 1700-talets nordeuropeiska hov- och adelskultur och slutligen de idéhistoriskt reflekterande studierna om det tidiga 1800-talet, från 1809 års rikssprängning till uppkomsten av nya politiska kulturer i Sverige och Finland. En annan faktor som gör undersökningen om Aminoff angelägen är att det stora arkivet från Rilax i Finlands Riksarkiv i slutet av 2010-talet kompletterades med ytterligare en deposition.

En personlighet som Johan Fredrik Aminoff, som efterlämnat såväl dagbok och anteckningar om drömmar som en riklig korrespondens, utgör ett uppenbart objekt för modern historisk forskning. Inom denna riktas fokus inte längre enbart mot politiska förvecklingar utan även mot exempelvis lojaliteter, känslor, bokliga intressen och kulturella referensramar. Denna biografi placerar Aminoff i det sena 1700-talets och tidiga 1800-talets kontext av idéhistoriska och politiska brytningar och gränsöverskridande nätverk och mänskliga band. Här betraktas den lokala utvecklingen, hov- och godsmiljön som en del av globala sammanhang och europeiska idéströmningar. Boken vill skildra både den unge officerens och den upplyste adelsmannens omedelbara närmiljö och referensvärldarna längre bort – Stockholm, S:t Petersburg och övriga Europa – genom att lyfta fram växelverkan mellan Aminoffs olika livsmiljöer samt förhållandena mellan de olika släkt nätverk och maktkretsar som påverkade hans liv. Som levnadsteckning vill denna bok erbjuda ett porträtt av en eldig och lättörd karaktär med svagheter och förtjänster, en läsande och reflekterande personlighet med sinne för det bestående och för lojalitet. Bokens disposition följer de viktigaste skedena i hans liv: barn- och ungdomstiden på Rilax och kontakten med Gustav III, kriserna och mognaden efter tiden för kungens död, Aminoff som privatperson och familjefar och Aminoffs offentliga värv i det nya Finland som uppstod efter 1809.

Huvudsakliga källor för studien är arkiv- och biblioteksmaterial på Rilax, Finlands Riksarkiv och Riksarkivet i Stockholm. Arkivmaterialet består framför allt av korrespondens; därtill har tryckta

memoarer och dagböcker utnyttjats. Det svenska arkivmaterialet är mindre känt i finländsk forskning, och på motsvarande sätt har materialet från Rilax utnyttjats endast sparsamt i svensk historie-skrivning. En värdefull tryckt källa är hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, som utgavs i svensk översättning i början av 1900-talet och är särdeles intressant genom det ljus den kastar över Aminoffs personlighet och roll vid det gustavianska hovet samt över hertig Carls attityd till gustavianerna under förmyndarregeringens tid. Dagboken är också intressant då den är skriven av en kvinna i en ytterst manlig värld. En annan värdefull källa är riksrådet Axel von Fersens *Historiska skrifter*, utgivna 1867–1872 av Fersens dotter-sonson R. M. Klinckowström. Rikligt med information särskilt om högmålsprocessen och fängelsetiden finns i Ehrenströms memo-arer, utgivna 1883–1884, som dock inte är fullständigt tillförlitliga i jämförelse med andra källor. Också Elof Tegnér's utgåva *Från tredje Gustafs dagar* (1892–1894), som omfattar Schröderheims, Adlerbeths och Armfelts historiska anteckningar, har utnyttjats i den mån dessa bygger på ett gediget källmaterial angående den Armfeltska konspi-rationen.¹⁶

Arkivarbetet försvårades under år 2020 avsevärt av de arkivstäng-ningar som föranleddes av coronaviruspandemin, varför en del källor kunnat utnyttjas endast i sekundär form, det vill säga i form av exten-siva källcitat som varit tillgängliga i äldre utgåvor.

Personers namn har återgetts på det sätt de skrivits i källorna, dock så att de systematiserats enligt den vanligaste skrivningen. Sålunda kallas huvudpersonen i denna bok Johan Fredrik, trots att hans namn särskilt i ungdomsåren även skrevs Jan Fredrik eller Jean Fredric. För adliga kvinnor har huvudsakligen deras eget släktnamn använts. Eventuella översättningar från exempelvis franskspråkiga arkivhandlingar är, i det fall inget annat uppges, författarens.

N°. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 202

55 H 0 45 55 7 avec

Je vous ai mandé de le changer ^{en impresseur} ~~impresseur~~
arrivé a notre commerce par ^{la} notification du decret
le vingt cinquieme d'Octobre. Nous sommes enco
si battu de cette evenement, que nous avons peine
difficile a vous retenir de l'impresseur qu'il a
fait sur nous. Certains de notre nation ont resolu
de metre toute en oeuvre pour tacher de dissiper les
qu'on a ici donne a leur desavantage.

Les nouvelles des Turquie et Dalmatien ^{annon} racon
que la maladie contagieuse fait des grands ravag
dans Constantinople et dans plusieurs autres provinces
on ne laisse pas ici de prendre les ^{precaution} ~~remedes~~ ordinaires
la contagie de cette maladie. Ainsi doit le terme d
quarantaine ^{se} ~~se~~ ^{tr} ~~tr~~ a toute son etendu, par
les vaisseaux etrangers, venants des ports ^{suspect} ~~suspect~~.

II

Adolf Fredriks page

Vintern 1755–1756 väntade den trettioettåriga Maria Elisabeth Rotkirch och hennes man, kornetten vid Nylands och Tavas-tehus dragonregemente Fredrik Aminoff, familjetillökning på Rilax. Denna gård låg i Bromarv i Tenala socken, i de västligaste utkanterna av Nyland, i den östra delen av det dåvarande svenska riket. Barnet föddes den 26 januari och var deras första son efter tre döttrar. Då han några dagar senare döptes fick han heta Johan Fredrik. Det var en orolig tid i världen och i Sverige, och omvälvningar skulle kanta hans bana, men det anade de lyckliga föräldrarna knappast. På allhelgonadagen den 1 november hade en stor jordbävning följt av en tsunami inträffat i Portugal och ödelagt nästan hela Lissabon. Flodvågorna drabbade även Algarve och det spanska Andalusien, där den mäktiga handelsstaden Cádiz miste en tredjedel av sin befolkning. Jordbävningen var så kraftig att skallet och tsunamin kunde förnimmas även i Finland. I Åbo, den från Rilax sett närmaste större staden, rann vattnet i Aura å motströms och steg med nästan två meter. Europa skakades också moraliskt. Jordbävningen ledde till en livlig debatt bland filosoferna: hur kunde Gud, allsmäktig och god, tillåta en sådan katastrof, och vad hade portugiserna gjort för att bestraffas på ett sådant sätt?¹

En sida ur den unge Johan Fredrik Aminoffs övningshäfte från 1770–1771.

FOTO CHARLOTTA WOLFF, FINLANDS RIKSARKIV.

Samtidigt förbereddes en alldeles annan jordbävning på den diplomatiska scenen, där de traditionella allianserna höll på att kullkastas i upptakten till sjuårskriget. Den långvariga rivaliteten mellan Storbritannien och Frankrike samt kejsarinnan Maria Tere-sias grämlöse över att ha förlorat Schlesien åt Preussen hade sedan sommaren lett till ett närmande mellan Österrike och Frankrike. Samtidigt försäkrade sig Storbritannien om Rysslands vänskap och slöt en neutralitetskonvention med sin tidigare fiende Preussen den 16 januari 1756. I Sverige, som hörde till det franska lägret i stormaktspolitiken, pågick en inrikespolitisk maktkamp. Efter Karl XII:s död hade Sverige fått en regeringsform formulerad av lagkun-niga och politiker bevandrade i naturrätten. De såg i det kungliga enväldet roten till alla olyckor som under den karolinska tidens sista årtionden drabbat Sverige. Enligt den nya regeringsformen och regentförsäkran tillhörde den högsta makten de till riksdag försam-lade ständerna, medan kungen regerade i samförstånd med rådet och inte ensam.

Efter den barnlöse Fredrik I:s död år 1751 hade Adolf Fredrik av Holstein-Gottorp blivit kung av Sverige. Han hade valts till tron-fölgare av riksdagen år 1743 och betraktades som utrikespolitiskt svag, eftersom han varit Rysslands kandidat till den svenska tronen. Rådet i sin tur dominerades av det franskvänliga hattpartiet, som tillsvi-dare hade en betryggande majoritet på ståndsriksdagen och önskade hålla kungamakten just så begränsad som författningen tillät. Adolf Fredrik ville dock utnyttja sina maktbefogenheter till fullo i exem-pelvis utnämningsfrågor. Hans anspråk stöddes av hans gemål, drottning Lovisa Ulrika, syster till Fredrik II av Preussen.

Konflikten mellan kungaparet och rådet hade pyrt ända sedan tronskiftet 1751 och djupnat under 1755. Året 1756 blev våldsamt, då en skara kungatrogna adelsmän vid midsommar försökte genomföra en kupp som skulle ha stärkt kungens makt. Försöket misslyckades, och en av de sammansvurna, greve Eric Brahe, halshöggs på Riddar-holmstorget i Stockholm den 23 juli till avskräckande exempel för övriga. Detta dämpade för en tid den rojalistiska oppositionen.

Stärkt i sin makt bytte riksdagen och rådet ut kavaljererna och lärarna kring kungaparets barn till, som man tänkte, pålitliga försva-

rare av grundlagen. Särskilt kronprins Gustaf skulle uppfostras till respekt för lag och frihet under den av ständerna tillsatte guvernören, friherre Carl Fredrik Scheffer. Denne var tidigare svenskt sändebud i Paris och en slipad diplomat med ett enormt kontaktnät bland europeiska nationalekonomer och filosofer. Han var också en intellektuellt mycket självständig man, vars republikanism med tiden gav vika för upplyst despotism.² Kort efter utrensningen, i augusti 1756, bröt det världsomfattande sjuårskriget ut, ett krig som också påverkade officerssläkten Aminoff.

Ett par månader efter sonen Johan Fredriks födelse, i mars 1756, hade den då tjuugoåttåriga Fredrik Aminoff bytt ut sin befattning vid Nylands och Tavastehus dragonregemente mot en tjänst som ryttmästare vid livdrabantkåren, kungens palatsgarde, där detta var den lägsta möjliga graden. Det öppnade nya möjligheter att synas vid det kungliga hovet och odla sina kontakter i huvudstaden, samtidigt som hustrun förmodligen skötte gården och familjen på Rilax. Som livdrabant fick Fredrik Aminoff tillfälle att följa med de dramatiska händelserna i Stockholm från första parkett. Det var varken första eller sista gången som släktens företrädare hamnade i händelsernas centrum eller blev indragen i betydande historiska skeenden utan att själv kunna, eller vilja, styra dem.

EN INGERMANLÄNSK SLÄKT ROTAR SIG I NYLAND

Sättet på vilket släkten Aminoff några årtionden tidigare hade kommit till Finland och Bromarv var också en följd av politiska förvecklingar. Ätten härstammade från Ryssland, dit den ursprungligen anses ha kommit från Böhmen senast på 1100-talet. Den knöts till Sverige i början av 1600-talet i samband med den så kallade stora oredan i Ryssland (1604–1613). Detta var en period av politiska oroligheter och tätt återkommande tronföljds kriser, som grannmakternas regenter, kungen av Polen Sigismund Vasa och Sveriges kung Karl IX, aktivt följde med. Flera furstar rivaliserade om den ryska tronen. En av dessa var tsar Vasilij Sjujskij, som bad Karl IX om hjälp mot en annan av pretendenterna, den så kallade Falske Dmitrij II. Begäran om hjälp från Sverige ledde till en svensk militär

intervention år 1609. I samband med denna tillfångatog svenskarna i Narva bojaren Feodor Aminev, som därtills varit en av Dmitrij II:s starkaste anhängare.

För att återfå sin frihet valde Aminev att arbeta för svenskarna och fick av dem ett antal svåra förhandlingsuppdrag. Den stora oredan utmynnade slutligen i valet av tsar år 1612–1613. Sina nya herrar trogna stödde Aminev, hans söner och många släktingar den här gången den svenske tronarvingen, Karl IX:s son Karl Filip, men det blev Michail Romanov, första regent av denna ätt, som valdes. Svenskarna svarade genom att ockupera Novgorod fram till 1617, då freden slöts i Stolbova. Där erhöll Sverige Ingermanland och Kexholms län.³ Flera av de bojarer som övergått i svensk tjänst fick nya förläningar i Ingermanland, utöver dem som de haft där sedan tidigare. Detta gällde också Aminev. Hans släkt introducerades 1618 på svenska riddarhuset under namnet Aminoff. I samma veva antog familjen också formellt den lutherska läran, vilket var en förutsättning för naturalisering som svensk undersåte.⁴

Feodor Aminoffs i Ingermanland etablerade ättlingar tjänade därefter Sverige under 1600-talet och början av 1700-talet. Sonsonsonen Gregori Aminoff deltog som officer i stora nordiska kriget och blev tillfångatagen vid Perevolotjna efter Poltava 1709. Hans hustru Elisabeth von Konow flydde från Ingermanland med några av sina barn. I familjen fanns Gregori, Berndt Johan, Elisabet, Märtha Margaretha och Carl Gustaf, av vilka Berndt Johan blev kvar i Narva hos sin morbror Adolf Berndt von Konow. Vid ryssarnas ankomst till staden 1704 blev pojken förd till Moskva, där han uppfostrades av en furst Repnin, sannolikt general Anikita Ivanovitj Repnin, sedermera generalguvernör över Livland, tillsammans med dennes söner. En av dessa var nästan jämgammal med Berndt Johan Aminoff. På den vägen kom Berndt Johan att studera vid universiteten i Jena, Halle och Leipzig och fick följa den ryska armén till Pommern och Ungern. I Moskva ska han av en slump ha kommit i kontakt med sin far Gregori, innan denne som krigsfånge fördes vidare mot Sibirien. Detta bidrog till att upprätthålla minnet av familjen och Sverige. Berndt Johan hann tjänstgöra i såväl Danmark som Ryssland innan han slutligen lyckades fly ur den ryska tjänsten.⁵

Efter fredsslutet 1721 fick familjefadern Gregori Aminoff återvända till Sverige efter sin långa krigsfångenskap, men han hade förlorat sina gamla egendomar i det Ingermanland som blivit ryskt. Två år senare lämnade sonen Berndt Johan Ryssland. Han tog sig via Polen och Preussen till Stockholm och därifrån till Finland. År 1725 lyckades han få tjänst som fältväbel vid Nylands infanteriregemente och ett boställe på Gumnäs-Odnäs i Pojo, i norra ändan av Pojo-viken som erbjöd en direkt sjöförbindelse till Ekenäs och därifrån vidare till Åbo och Stockholm. Från Gumnäs var det drygt en och en halv mil till Ovanmalm i Tenala, där Gregori Aminoff år 1702 fått ett kaptensboställe, till vilket han återkommit från krigsfångenskapen.⁶

Under de två årtionden av fred som följde etablerade sig Berndt Johan Aminoffs släktgren bland de lokala högreståndsfamiljerna i västra Nyland. Början var utmanande, då familjens gods och egendomar blivit kvar i det avträdde Ingermanland och med dem en viktig källa till inkomster gått förlorad. Då fadern Gregori Aminoff på Ovanmalm år 1732 dog och skulle begravas var dödsboets tillgångar så knappa att barnen, det vill säga bröderna Gregori, Berndt Johan och Carl Gustaf, fick stå för en stor del av kostnaderna trots att de själva hade det rätt knapert. Överlag hade stora ofreden medfört svårigheter för trakten, och många av gårdarna och hemmanen i västra Nyland hade ekonomiska bekymmer eller hade farit illa.⁷

Efter ett par år som innehavare till Gumnäs-Odnäs gifte sig Berndt Johan Aminoff år 1725 eller 1726 med Christina Catharina Körning. Hennes föräldrar var innehavare till Rilax i Bromarv. Genom äktenskapet kom sätesgården i släkten Aminoffs ägo, först genom att Berndt Johan år 1730 övertog förvaltningen av gården och sedan då den gick i arv till barnen efter Christinas död 1736. Ett år efter hennes frånfalle gifte Berndt Johan om sig med Anna Elisabeth Giös, vars föräldrar var godsägare på Prästkulla, en av de större gårdarna i Tenala. Genom detta senare äktenskap fick han också det skönklingande Skitinbäck, där han åren 1749–1755 förestod ett gästgiveri, som gav vissa biinkomster.⁸

I de två äktenskapen föddes sammanlagt fjorton barn, fem i det förra och nio i det senare. Drygt hälften uppnådde vuxen ålder, vilket motsvarade en för tiden normal barndödlighet. Från 1733 till 1747

Fredrik Aminoff (1727–1797) var från Rilax och far till Johan Fredrik Aminoff. Porträttet är möjligen målat av Fredrik Brander. FOTO EVA TORDERA NUÑO. PRIVAT SAMLING.

döptes barnen på Rilax, som i det skedet var hemgård för Aminoff och hans familj.⁹ Berndt Johan Aminoffs äldsta son var den redan nämnde Fredrik Aminoff. År 1749, då fadern blev gästgivare på Skitinbäck, övertog han driften av Rilax. Han var då tjugotvå år gammal och fältväbel vid Nylands och Tavastehus dragonregemente. Det var dags att etablera sig, och den 1 mars 1750 gifte han sig på Kourla gård i Vichtis med den två år äldre Maria Elisabeth Rotkirch. En pikant detalj i sammanhanget var att han bara några veckor tidigare verkar ha blivit far, då en Lisa Johansdotter i Padva väster om Rilax fött ett oäkta barn och bekänt att fadern var Fredrik Aminoff.¹⁰ Hade detta någon större betydelse för det unga brudparet? Sannolikt inte, eftersom äktenskap ingicks på andra än romantiska grunder. Föräktenskapliga förbindelser var mycket vanliga och betraktades i

Fredrik Aminoffs fru, Johan Fredrik Aminoffs mor, Maria Elisabeth Rotkirch (1725–1766) kom från Stensböle i Borgå, men även hon hade släktrötter i Bromarv. Porträttet är möjligen målat av Fredrik Brander.

FOTO EVA TORDERA NUÑO. PRIVAT SAMLING.

praktiken som normala bland yngre män, för vilka barn med tjänstefolk rentav kunde uppfattas som ett bevis på virilitet. Senare i livet förhöll sig Fredrik Aminoff vidsynt också till sonen Johan Fredriks utomäktenskapliga förbindelser. Han hyste en varm religiositet och en stark pliktkänsla, vilket syntes i hans karriär och brevväxling, och sannolikt framträdde dessa drag också i äktenskapet med Maria Elisabeth Rotkirch. Samma drag återfanns med tiden också hos sonen Johan Fredrik. Förhållandet mellan far och son kom för övrigt att bli mycket varmt och ömsesidigt respektfullt och lojalt trots de svårigheter som sonen senare mötte.¹¹

Maria Elisabeth Rotkirch var född på Stensböle i Borgå men härstammade på modernet från Bromarvtrakten. Stensböle hade kommit i Maria Elisabeths far Johan Wentzel Rotkirchs ägo genom

dennes äktenskap med hennes mor Barbro Christina Hästesko-For- tuna. Dennes släkt hade även förekommit bland de tidigare ägarna till Rilax. Maria Elisabeths mormor var av släkten Giös från Präst- kulla. Johan Fredrik Aminoff hade alltså en stark anknytning till Tenala- och Bromarvfrälset också på modernet. Förbindelsen mellan släkten Aminoff och Rotkircharna på Stensböle befastes ytterligare några år senare, då Fredrik Aminoffs halvsystem Sofia Margaretha 1761 gifte sig med Maria Elisabeths bror Adolf Magnus Rotkirch.¹²

ETT LANDSKAP AV GODS OCH BRUK

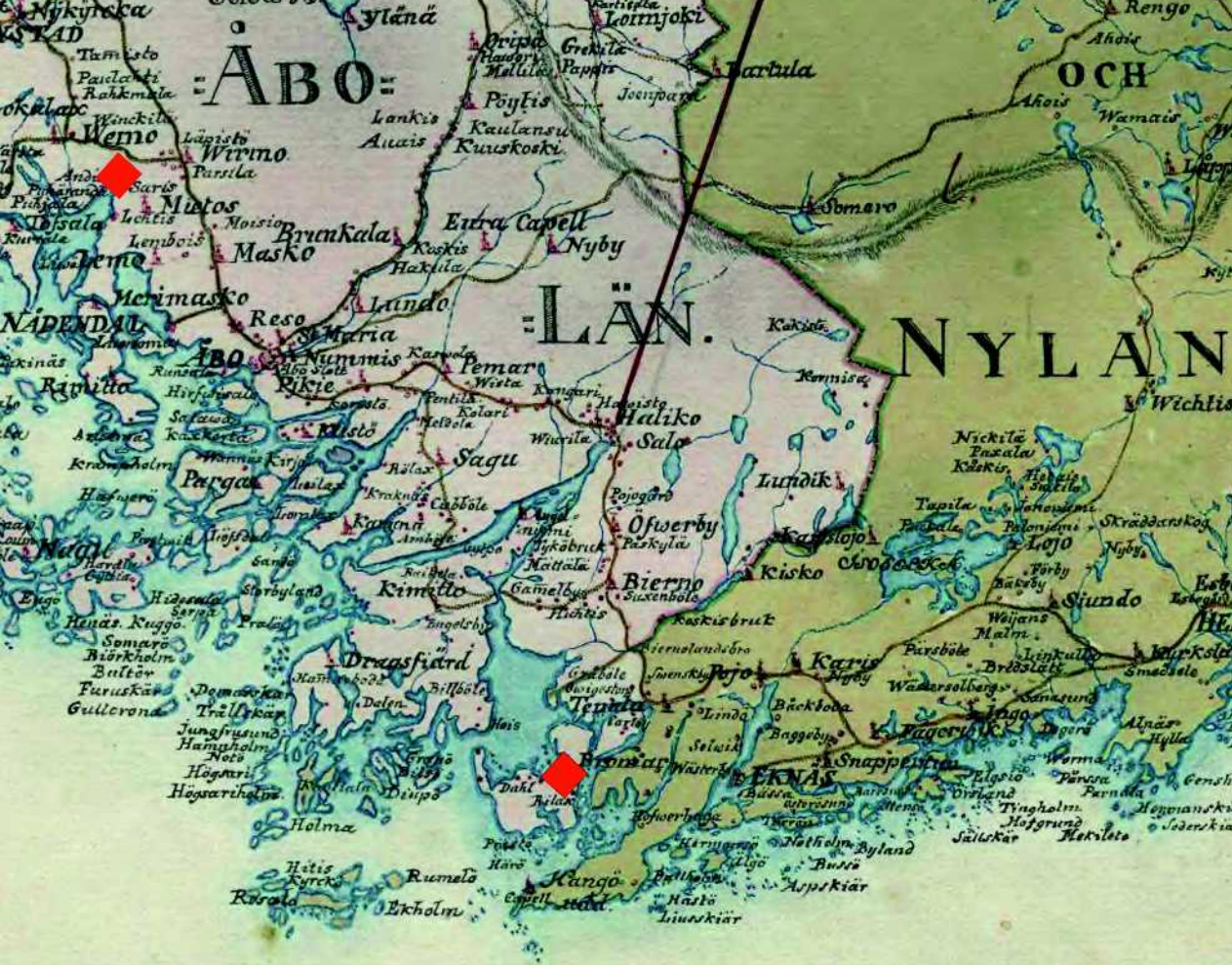
Fredrik Aminoff och Maria Elisabeth Rotkirch fick tillsam- mans åtta barn. Johan Fredrik var det fjärde och den äldsta av fem bröder. Då han föddes hade han tre något äldre systrar, Chris- tina (född 1751), Barbro (född 1752) och Fredrika (född 1754), varav den yngsta dog när Johan Fredrik var två år gammal. Av dennes fyra yngre bröder dog Carl Gustaf (född 1759) som nioåring då Johan Fredrik var tolv och Stefan (född 1766) som ettåring i en begynnande smittkopps-epidemi, medan Berndt Henrik (född 1761) och Hans Adolf (född 1763) överlevde till vuxen ålder.¹³

Förhållandet mellan Johan Fredrik och Berndt Henrik kom åtminstone senare i livet att vara mycket förtroligt.¹⁴

Det hem som Johan Fredrik Aminoff växte upp i var förhål- landevis kultiverat och väl inrättat trots att jordmänen runt Rilax var mager och gårdens marker inte var stora. I bouppteckningen efter modern ingick 26 boktitlar, bland dessa hovpredikanten Jöran Nordbergs *Konung Carl XII:s historia* från 1740, diverse böcker i biblisk historia, Snorres *Heimskringla* och 1734 års lagbok. Att fadern Fredrik Aminoff var livdrabant innebar en koppling till Stockholm, kungahuset och den stora världen, vilket senare också fick betydelse för Johan Fredriks tidiga karriär. Liksom många andra officerare i 1760-talets Sverige var Fredrik Aminoff frimurare. Han uttryckte sig i sina brev på en ledig svenska som tagit många intryck av fran- skan, och han hade lätt för att skriva, vilket tyder på att han också läst mycket. Därtill var huset musikaliskt.¹⁵

Den förfinade högreståndskultur och det relativa välstånd som fick utvecklas i Sverige, inklusive södra Finland, under den längre fredsperioden under senare delen av 1700-talet yttrade sig också i vardagen på Rilax, liksom de gjort på moderns föräldrahem Stensböle. Till hushållet hörde två dussin flata och två dussin djupa porslinstallrikar, två smöraskar av porslin från Marieberg med herdinnefigurer på locken, en punschskål från Marieberg och en terrin från Rörstrand. Att äta på porslin var ståndsmissigt nog för den nyländska landsbygden. Till vardags åt herrskapet Aminoff dock på tenntallrikar, av vilka det fanns tre och ett halvt dussin på Rilax. Te och kaffe, 1700-talets nya modedrycker, serverades ur kannor av silver och tenn respektive en kopparpanna. Det ståndsmissiga levernet syntes också i garderoben. Maria Elisabeth Rotkirch ägde bland annat fyra rober, det vill säga långa klänningar som fästes i livstycket framtill, varav tre värda 300 riksdaler kopparmynt var. Därtill hade hon en blå brokadkofta och en randig taftkofta med kjortel, en svart taftkjortel och en av gul moaré, ett livstycke och en stubb, det vill säga vadderad underkjol, av gul damast, två par siden-skor, en hermelinkantad sammetskappa, en purpurfärgad brokadpäls med hermelin- och ekorrskinn värd 600 daler kopparmynt, en blå kamlottpäls att ha på resa, med foder av sibiriskt kattskinn, samt en mängd sidenmössor, hattar och diverse huvudbonader. Denna förfinade elegans framträder även på hennes porträtt.¹⁶

Maria Elisabeth Rotkirch dog dock vid endast 40 års ålder den 23 april 1766, två månader efter att hon fött sitt yngsta barn Stefan. Johan Fredrik var då bara tio år, en känslig ålder. I avsaknad av källor kan vi bara gissa hur han upplevde moderns död. Det var i varje fall en större omställning för familjen, och det är inte uteslutet att den också hade betydelse för Fredrik Aminoffs beslut att ta avsked ur tjänsten som ryttmästare i augusti 1766, kanske av praktiska orsaker: någon behövde vara hemma på gården. Vid sitt avsked fick han av kung Adolf Fredrik en minnesvärja med silverfäste, och följande år blev han riddare av Svärdsorden. Dessa nådevedermälen var, om inte tecken på kunglig gunst eftersom de delades ut rätt rutinmässigt, så åtminstone en erkänsla för över tjugo år av trogen tjänstgöring.¹⁷

Detalj av Eric Wetterstedts generalkarta över Finland från år 1775. På kartan syns de orter i sydvästra Finland där Johan Fredrik Aminoff rörde sig och uppehöll sig under sitt liv. Hans barndomshem på Rilax och hans senare boställe på Saaris är utmärkta med röda fyrkanter på kartan. RIKSARKIVET.

Efter ett tag gifte Fredrik Aminoff om sig med Simonia von Kothén, som kom från västra Sverige. Orsakerna var sannolikt ekonomiska och praktiska: han var änkling med ett halvdussin barn, varav de äldsta, döttrarna Christina och Barbro, var i femtonårsåldern och de yngsta bara några år gamla. Bruden var över fyrtio, sju år äldre än brudgummen, och detta andra äktenskap blev barnlöst. Simonia von Kothén blev inte heller av breven att döma någon framträdande figur i familjekretsen. Äktenskapet kom dock inte att sakna

betydelse för släkten, eftersom Fredrik Aminoffs äldsta dotter, det vill säga Johan Fredriks äldsta syster, Christina Aminoff, år 1774 gifte sig med Simonias brorson Gustaf von Kothén.¹⁸

Banden till släkten Rotkirch förblev dock starka också efter Maria Elisabeths bortgång, eftersom hennes bror Adolf Magnus Rotkirch var gift med Fredrik Aminoffs halvsystem. I en senare generation skulle också en av Johan Fredrik Aminoffs brorsdöttrar liksom även en brorsondotter gifta sig Rotkirch.¹⁹ Släkten och familjen var viktiga i 1700-talets samhälle, eftersom de i hög grad avgjorde till vilken gemenskap individen hörde och räknades, och släktförbindelserna kunde både öppna och stänga dörrar.

Ett knappt halvsekel efter att Berndt Johan Aminoff och hans far återvänt från Ryssland, hade Johan Fredrik och hans syskon en stor mängd kusiner och syslingar i olika delar av Finland, vilka bildade ett löst nätverk av släktingar varav alla inte längre stod i särskilt täta förbindelser med varandra. Berndt Johans bror Gregori hade en lång rad efterkommande på olika håll i Savolax och Nyland, medan den yngre brodern Carl Gustaf, som etablerat sig i Pojo, hade nitton barn, av vilka fyra söner gick i fransk tjänst. Till dem hörde bland andra majoren Carl Johan Aminoff, som några år tidigare tjänstgjort i Frankrike och deltagit i sjuårskriget och som den unge Johan Fredrik som page senare skulle få tillfälle att hjälpa vid ett avancemang.²⁰

Den utvidgade gemenskapen omfattade även andra högreståndsfamiljer i trakten och inom det närmaste grannskapet, av vilka Hästesko-Fortunas och Giösarna på Prästkulla redan nämnts och hörde till de viktigaste för Aminoffarna. En särskilt betydande person var Fredrik Aminoffs styvmorbror, överste Lorentz Johan Giös, landshövding för Österbottens län och herre till Prästkulla, Degergård, Jordansby och Romby, alla i Tenala. Han blev sedermera generalmajor och friherre. Prästkulla försökte han i enlighet med tidens agronomiska ideal utveckla till ett exemplariskt jordbruk, och vid tiden för sin död var han en av Finlands mest förmögna personer. I egenskap av riksdagsman och tidigare officer vid livgardet var han även bekant med Stockholm, hovet och kung Adolf Fredrik, som han beledsagat på dennes eriksgata i Finland 1752. Det är mycket